

Flere udgravninger ved helleristninger på Bornholm En kort oversigt

Det er ikke kun ved Madsebakke og ved Lille Strandbygård, at der i de seneste år er foretaget arkæologiske undersøgelser på Bornholm. Allerede gennem midler i det fællesnordiske EU-projekt RANE blev der ved andre helleristningslokaliteter udført mindre prøvegravninger. Gennem en bevilning fra Statens Humanistiske Forskningsråd blev det muligt at foretage videre arkæologiske undersøgelser – i et samarbejde mellem Bornholms Museum og Nationalmuseet (F.O. Nielsen 2006, 48-49). Ved de seneste undersøgelser har også Dronning Margrethe II's Arkæologiske Fond bidraget.

Stakkebakken (Sandvig I), Nordbornholm

Helleristningsfeltet Sandvig 1 ved Stakkebakken hører til blandt de senest fundne helleristningsfelter på Bornholm, opdaget i oktober 2004 af Mogens Jensen, Bornholms Museum (M.F. Jensen 2005, 18-19; M.F. Jensen 2006, 118-119; Kaul 2005 b, 84-85). Med mindst 16 skibsbilleder, et hjulkors, et par spiralfigurer samt mindst 53 skåltegn kan det betegnes som et af Bornholms betydeligste helleristningsfelter. Dele af klippen var i foråret 2004 blevet højtryksspulet, så stenen fremtrådte helt nøgen. Ejeren af sommerhuset tæt ved ville gerne have klippen stående fin og klar. Ved et særligt godt sollys om morgenen opdagede Mogens F. Jensen

fra Bornholms Museum et hjulkors og et skibsbillede. Snart blev løs jord fjernet, og flere skibe blev fundet. Helleristningsfeltet ligger nordligst på Bornholm, nær ved Sandvig og Hammerens markante forbjerg. Det er kun ca. ½ km til Bornholms vigtigste helleristningsfelt Madsebakke, og man kan se herfra og til Madsebakke – intervisibilitet mellem to vigtige helleristningsfelter. Begge felter ligger ved kysten, men dog trukket op på det højere land, på samme 'terrasse' i landskabet (se Kaul, Stoltze, Nielsen & Milstreu 2005, 99-105). Klippen med ristningerne fremstår som en lille rygning i landskabet (Fig. 1). Helleristningerne findes mestendels nær den øverste del af rygningen (Fig. 2). Skibsbillederne kan dateres til yngre bronzealder; nogle af skibene er af typisk yngre bronzealders form med rejst kølforlængelse (Fig. 3). Andre skibe synes at fremvise en mere symmetrisk form, der skibstypologisk peger frem imod førromersk jernalder (Fig. 4). Hovedsagen er, at der næppe er tale om én samlet komposition skabt indenfor et kortere tidsrum, men at billederne snarere er kommet til efterhånden – ligesom på Madsebakke (Kaul 2006, 168-169).

Den arkæologiske undersøgelse fandt sted i maj 2006 og lededes af Cille Krause. Nær klippens højeste sted er der en langagtig fordybning i klippen. Det er umiddelbart bag

Fig. 1. Klippen med helleristninger, Stakkebakken/Sandvig I. Helleristningsfeltet ligger i en sommerhushave. Bemærk, at der i forgrunden ses et naturligt kildevæld. Foto. F.Kaul.

The rock at Stakkebakken/Sandvig 1, situated in a garden of a summerhouse. Note a natural well in the foreground.

Fig. 2. Størstedelen af helleristningsfeltet Stakkebakken/Sandvig I. Foto Mogens F. Jensen.
The rock carving field of Stakkebakken/Sandvig I.

Fig. 3. Et typisk yngre bronzealder skib fra helleristningsfeltet Stakkebakken/Sandvig I. Kaul & Milstreu foto.
A typical Late Bronze Age ship, Stakkebakken/Sandvig I.

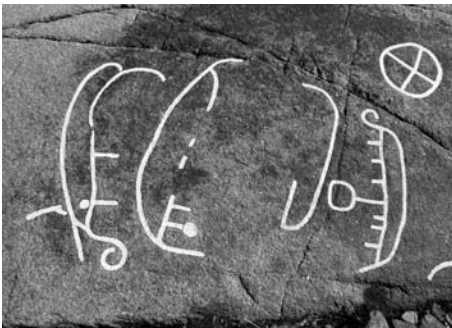

Fig. 4. Nogle af skibene fra helleristningsfeltet Stakkebakken/Sandvig I synes at fremvise en mere symmetrisk opbygning end ved helt typiske bronzealders skibe. Dette træk antyder, at vi er ved at nærme os førromersk jernalder. Foto Kaul & Milstreu.
Some of the ships from Stakkebakken/Sandvig I. Their somehow symmetrical shape suggests a date at the end of the Bronze Age.

Fig. 5. Del af helleristningsfeltet Stakkebakken/Sandvig I. Det er i hulningen midt i billedet, at der ved den arkæologiske undersøgelse blev fremdraget materiale, der viste forhistorisk aktivitet. Foto F. Kaul.
The rock carving field Stakkebakken/Sandvig I. In the middle the hollow of the rock which yielded material demonstrating Prehistoric activity.

denne fordybning, at de fleste helleristninger findes. Denne fordybning var opfyldt med jord. Det udgravede areal i denne lavning var ca. 8 m langt, og bredden var højst 3 meter. En stor del af det undersøgte område havde dog en jordfyld af ringe dybde, der blot kan betegnes som et moderne vegetationslag med krat, rødder, havemuld og dyregange og med recente fund. I et mindre område med en maksimal udstrækning på ca. 4 x 3 m undersøgtes et urørt lag med forhistoriske fund (Fig. 5). I dette lag fandtes der mindre sten med en størrelse på 4-12 cm og bittesmå stykker trækul. Der registreredes 60 fund. De fleste fund er flintafslag. Der var tale om afslag af både den lokale kugleflint, Kristiansstad-flint og senon-flint. Blandt fundene kan nævnes tre afslag fra slebne flintøkser. De to af afslagene fremviser to slibesider, og en hvælvet overside kan erkendes. Ud fra disse karakteristika er det sandsynligt, at der er tale om dele af (ituhuggede) tyndnakkede flintøkser, d.v.s. økser fra tidlige neolitisk eller tidlig mellemneolitisk tragtbægerkultur, århundrederne før 3000 f.Kr. Der fandtes også et kantafslag fra en usleben flintøkse – en firsidet økse, der formentlig kan dateres til senneolitisk tid, ca. 2000 f.Kr. Af flint fandtes også en flække med rygretouch, en flækkekniv.

De fleste lerkarskår, der blev fremdraget ved undersøgelsen, er små og ukarakteristiske. Der fandtes dog to randskår med 20 cm's afstand, som kunne sammenpasses. Randpartiet stammer fra et lerkar med en let udsvajet

Fig. 6. Et senneolitisk lerkarskår fra Stakkebakken/Sandvig I. Foto Cille Krause.
A Late Neolithic Pottery sherd from Stakkebakken/Sandvig I.

rand, som har en liste 2 cm under randen (Fig. 6). Sådanne lerkar med lister kan dateres til senneolitisk tid (omkring 2000 f.Kr.), men en datering til ældre bronzealder kan ikke helt udelukkes. Skår til et lignende kar (dog med ornamentik på listen) er fundet ved Madsebakke.

Nedenfor klippen blev der ved undersøgelsen åbnet et mindre prøvefelt, kun ca. 1 x 1 m. Det åbnedes, blot for at undersøge, om der var spor af menneskelig aktivitet foran klippen. Det var der. Der blev fundet et lag med ilskørnede sten og små stykker trækul. Her er der således muligheder for videre undersøgelser.

Endelig skal det nævnes, at der forud for den arkæologiske undersøgelse blev opsamlet et par lerkarskår ved en sprække i klippen. De var blevet spulet fri ved højtryksspulingen, og måske yderligere gjort nemme at finde ved efterfølgende regnvejr. Der er tale om et par mindre randskår, der ikke klart kan dateres, men ud fra godset og den svagt rødlig farve kan det formodes, at skårene er fra yngre bronzealder.

Den arkæologiske undersøgelse ved denne helleristningslokaltet har vist, at der til trods for moderne forstyrrelser stadig kan findes urørte lag, der fortæller om aktivitet i oldtiden omkring helleristninger. Det er ikke uden interesse, at der er spor efter aktiviteter før ristningerne blev skabt. Det gælder nedlæggelsen af afslag af flintøkser. Knusning og nedlæggelse af fragmenter af flintøkser er i øvrigt en velkendt rituel aktivitet i Sydskandinaviens neolitikum.

Stakkevænget, Nordbornholm

Kun et par hundrede meter sydøst for lokaliteten Sandvig 1/Stakkebakken foretoges der i maj 2006 en mindre arkæologisk undersøgelse på et nyfundet helleristningsfelt, der udelukkende består af skåltegn, mere end 75 (Fig. 7). Også dette felt ligger i en sommerhushave. De fleste skåltegn findes på en vandret klippeflade tæt ved et lodret fald i klippen (Fig. 8). Dette skåltegnfelt ligger mellem Madsebakke og Sandvig 1. Fra

Fig. 7. Helleristning med skåltegn ved Stakkevænget. Foto. F. Kaul.

Rock carving with cup marks at Stakkevænget.

Fig. 8. Detalje fra feltet med skåltegn ved Stakkevænget. Foto F.Kaul.

Detail of the carving with cup marks at Stakkevænget.

Stakkevænget kan man se begge felter. Den arkæologiske undersøgelse ledes af Cille Krause. Dokumentationen af helleristningerne blev i 2005 udført af Josefine Bican.

I lave fordybninger i klippen og op til klippen konstateredes kulturlag, hvori der fandtes mindre stykker trækul, flintafslag samt et par lerkarskår. Et af skårene er beklasket. Denne overfladebehandling antyder en datering til yngre bronzealder. Indenfor det udgravede areal fandtes også en kogestensgrube.

Knægten, Nordbornholm

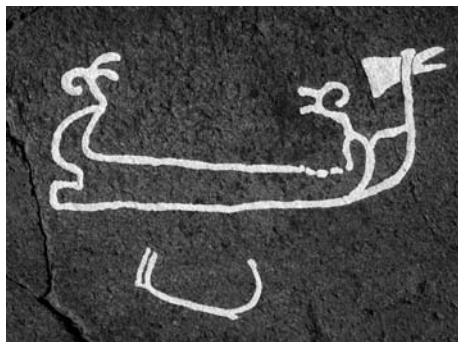
På en anden del af Nordbornholm, hvor der ikke er direkte udsyn over Hammerens klipper, findes helleristningsfeltet Knægten. I 2003 blev der foretaget arkæologiske undersøgel-

ser omkring dette felt under ledelse af Palle Østergaard Sørensen. Dokumentationen af helleristningerne blev foretaget af Gerhard Milstreu og Flemming Kaul. Helleristningerne udgøres af tre skibsbilleder. Det tydeligste af skibene er på den typiske bronzealders måde udstyret med en stabilisator agter, høj kølforlængelse for samt en hestehovedstævn. Netop denne udformning af hestehovedet på stævnen med dets mule, der ender i en spiralkrølle, kendes fra en række helleristnin-

ger fra Sverige og Norge, især i Bohuslän og Østfold, og sådanne krøllede muler kendes på skibe på daterbare rageknive fra ca. 900-700 f. Kr., hvorfor dette skib bedst kan tilhøre denne tid, selvom en lidt senere datering ikke skal udelukkes (Fig. 9).

Undersøgelsen omfattede et areal omkring den flade klippe med ristninger. Her har jorden indtil for nylig været dyrket med plov. Overjorden kunne derfor let skrælles

*Fig. 9. To skibsbilleder fra helleristningsfeltet ved Knægten. Foto Kaul & Milstreu.
Two ship images from the rock carving at Knægten.*

*Fig. 10. Det undersøgte område omkring klippen med skibe ved Knægten. Foto Kaul & Milstreu.
The excavated area close to the rock with ships at Knægten.*

Fig. 11. Arbejdsbillede. Undersøgelsen af revne i en klippe ved Knægten i gang. I denne revne fremkom yngre bronzealderens skår. Et af skårene lå i en muserede dybest i revnen. Foto F. Kaul.

The investigation of a crevice in a rock at Knægten in progress. In the crevice were found Late Bronze Age sherds. One of the sherds was found in a mouse nest deep in the crevice.

af med en rendegraver med bred skovl (Fig. 10). På grund af pløjningen var der intet egentligt kulturlag bevaret. Men alligevel, i bunden af plovsporene og på overgangen til undergrund fandtes enkelte små partier af kulturjord. Nogle få og små lerkarskår samt enkelte flintafslag fandtes her. Der var altså ikke tale om en stor mængde fund, men nok til at afsløre forhistorisk aktivitet. Ud fra lerkarskårene er det sandsynligt, at denne aktivitet hører yngre bronzealder til.

Ca. 10 m syd for denne flade klippe med ristninger på, findes en lidt højere klippe, dog uden helleristninger. Mens vi en dag sad og spiste frokost på denne klippe, opdagede vi et lerkarskår, som lå frit på en bittelille jorddyng. Det må være en mus, der har udgravet lerkarskåret. Senere underkastedes stedet en nøjere undersøgelse (Fig. 11). Det viste sig, at den lille jorddyng dækkede over en ret dyb, naturlig sprække i klippen. Spræk-

ken undersøgtes, og i bunden af denne, i ca. ½ m's dybde, fandt vi en muserede med museunger i. Musereden var velforet, og en af 'væggene' i musereden bestod af et lerkarskår. Det viste sig, at lerkarskåret fra musereden selv passede med lerkarskåret, som var fundet på toppen af musenes bunke. Efter alt at dømme er der tale om dele af et lerkar fra yngre bronzealder.

I en nabosprække i klippen fandtes et stykke nede en rund, flad sten liggende vandret. Der lå trækul på stenen. Det er således som om, der nede i sprækken har brændt en smule ild på en flad 'stentallerken'. En C-14-datering afventes med interesse.

Endnu en gang fremviser klippernes sprækker interessante fund. Selvom der ikke fandtes ristninger lige omkring disse sprækker, så skal det noteres, at et helleristningsfelt med yngre bronzealderes skibe fandtes ganske

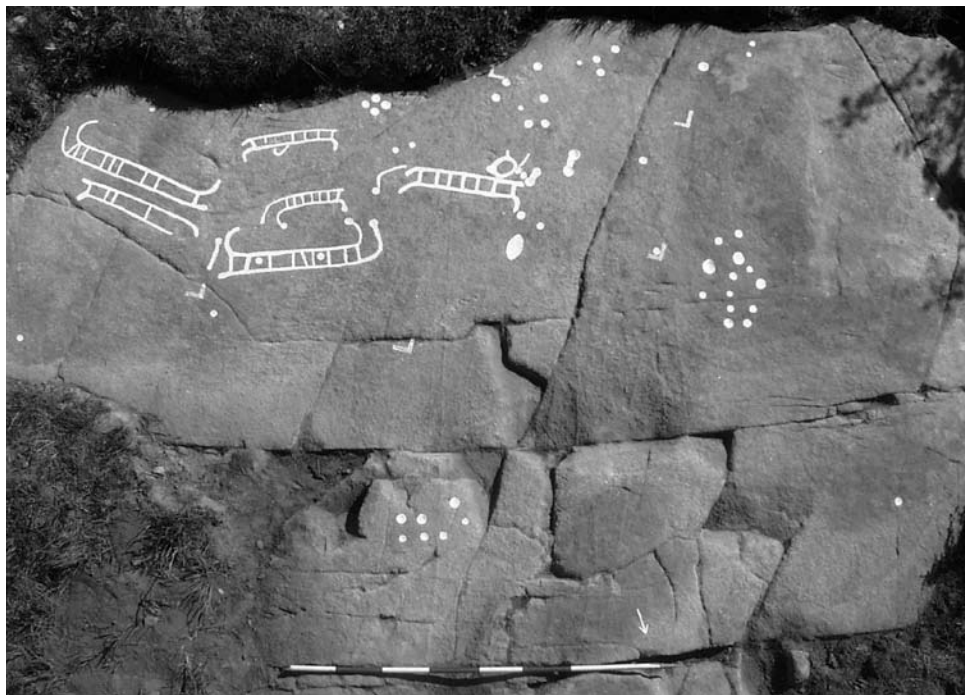

Fig. 12. Helleristningen ved Lensgård. Foto Kaul & Milstreu.
The rock carving at Lensgård.

tæt ved. På endnu en nærliggende klippe er konstateret skåltegn. Helleristningsfeltet ved Knægten befinder sig i øvrigt nær ved gravhøje, røser og bautastenen. Så her har der i det hele taget været rig mulighed for rituel aktivitet.

Lensgård, Nordbornholm

De bornholmske helleristninger med skibsbilleder har en bemærkelsesværdig udbredelse. De er næsten alle koncentreret på den allernordligste del af øen, ved Allinge og Sandvig, nær nordspidsen, Hammeren og Hammer Odde. Et fund gjort i 1998 har rykket lidt ved dette billede (Kaul 2001, 60-62; Kaul 2005 a). På højdedyrene over Gudhjem, ikke langt fra Østerlars, ved Lensgård, opdagedes et felt med seks skibsbilleder og flere skåltegn (Fig. 12). Fra feltet er der en pragtfuld udsigt udover Nordbornholm, og selvom der er 15 km til Hammer Oddes spids, så ser man fra

feltet tydeligt dette markante træk i landskabet, tværs over Tegnbugten. Når man står på Lensgård-feltet og ser solnedgangen ved midsommer, så triller solen smukt ned over Hammer Oddes spids for at gå ned i Østersøen. Et af skibene peger endda mod Hammer Oddes spids og midsommers solnedgang. Dette kunne være et tilfælde, men også andre af Bornholms skibsristninger synes at forholde sig til både Hammerens klipper og solens opgang og nedgang ved midsommer. Lensgård-ristningen er således den eneste helleristning med skibsbilleder udenfor Allinge-Sandvig-området. Der har dog formentlig været skibsristninger også sydligere på Bornholm. På en tegning fra 1878 af Tyrestenen tæt syd for Nylars Kirke på det sydlige Bornholm anes et skibsbillede. Desværre blev stenen bortsprængt i 1924, så vi kommer aldrig til at vurdere dette skibsbillede (Kaul, Stoltze, Nielsen & Milstreu 2005, 10).

Fig. 13. Stenen med skåltegn ved Vasegård i landskabet, set mod nordvest. Det er på markerne i baggrunden, at et Sarrup-anlæg og en palisadeindhegnet plads fra tragt bægerkulturen er undersøgt. Foto. F. Kaul.
 The cup mark stone at Vasegård in its landscape setting, seen towards NVV. In the field in the background a Funnel Beaker Culture causewayed enclosure and a palisaded enclosure has been excavated.

Ved helleristningen ved Lensgård (benævnes også Lensklint) blev der under ledelse af Palle Østergaard Sørensen i 2003 foretaget en begrænset prøvegravning over få kvadratmeter.

Det blev klart, at der var tydelige spor af menneskelig aktivitet. Enkelte sten var lagt ved klippen, og der fandtes keramik, som synes at angive aktivitet såvel i neolitikum som i yngre bronzealder. De lovende resultater satte denne lokalitet højt på ønskelisten over større undersøgelser (også fordi der ved rekonstrueringer på marken tæt ved er iagttaget pletter med trækul og brændte sten). Da resultaterne ved de første gravninger ved Madsebakke viste sig at være endnu mere lovende, fik denne plads den højeste prioritering omkring undersøgelserne på Bornholm (se P. Østergaard Sørensen i foreliggende nummer af *Adoranten*).

Vasagård, Sydbornholm

Ved Vasagård findes nedenfor en skråning en stor vandreblok, hvis overside er oversået med skåltegn, mindst 115 (Fig. 13). Midt på stenen findes en ca. 1 m lang fure. Der er ingen tvivl om, at furen er menneskeskabt. Dens sider er helt glatslebne. Arkæologiske undersøgelser omkring den markante sten fandt sted i 2004 og 2005 under ledelse af Michael Thorsen. De afslørede, at stenen fremtrådte langt tydeligere i oldtiden (Fig. 14-15). Fra skråningen er i årenes løb pløjet jordmateriale ned omkring den. De fundrige lag omkring stenen fandtes ca. 1 m under det nuværende terræn.

Op til den store vandreblok med skåltegn fandtes der to stenlægninger af mindst 10 x 3 meters udstrækning (Fig. 16). Stenlægningerne er dannet af små op til næve-store

Fig. 14. Stenen med skåltegn ved Vasagård. Bag stenen anses stenlægninger under afdækning. Foto F. Kaul
The cup mark stone at Vasagård. Behind, layers of small stones are uncovered

Fig. 15. (Right) Detalje af stenen med skåltegn ved Vasagård. Man bedes bemærke den lange, slebne fure. Skåltegnene synes at respektere furen. Desuden er det tydeligt, at skåltegnene på den ene side af furen ligger langt tættere end på den anden side af furen. Foto Kaul & Milstreu.
Detail of the cup mark stone at Vasagård. Please note the long polished groove. The cupmarks seem to respect the groove.

sten. Især i den nederste stenlægning, godt 1,1 m under det nuværende terræn, fandtes lerkarskår, flintafslag, ildskornede øksefragmenter, tænder og enkelte knogler. Fundene kan dateres til sen tragtbægerkultur (3000-2700 f.Kr.). Kun 10 cm fra stenens kant lå der, omgivet af en samling flintafslag, en lille, 8 cm lang skiferøkse (Fig. 17). Som nævnt, afslørede de arkæologiske undersøgelser, at stenen oprindeligt har ligget mere frit end i dag. Sådan som stenen må have fremtrådt i neolitikum, i sen tragtbægerkultur, har den netop afgrænset en vandrig lavning med kildevæld og bækløb fra den opstigende bakke. Fundene viser, at vandreblokken har været betydningsfuld i sen tragtbægerkultur, men de fortæller ikke, hvornår skåltegnene er blevet indhugget (F.O. Nielsen 2006, 47). Længere nede i terrænet, langs et bækløb, fremkom ved rekognosceringer endnu en sten med skåltegn, dog noget mindre (M.F. Jensen 2006, 123).

Stedet her ved Vasagård er ganske interessant; thi der er i høj grad i dette område fundet spor efter rituel aktivitet. På en højning vest og nordvest for den store vandreblok med skåltegn findes et rituel anlæg eller samlingssted omgivet af store grøfter, et såkaldt Sarup-anlæg. Dette anlæg dateres til dyssetid, ca. 3500-3300. På den samme

højning findes spor af en omfattende bebyggelse omgivet af palisader fra en senere periode, fra sen tragtbægerkultur, ca. 3000-2700. Også denne plads fremviser spor af rituel aktivitet, bl.a. nogle underlige cirkulære stolpeanlæg. Blandt fundene, der må høre til den særlige rituelle kategori, kan også nævnes brændte og knuste flintøkser (Kaul, F.O. Nielsen & P.O. Nielsen 2002).

Den store vandreblok med skåltegnene ligger ikke langt fra palisadegrøfternes afslutning. Som nævnt, fandtes der ved stenen nedlæggelser (af rituel art) af brændte og knuste flintøkser. Disse nedlæggelser svarer til, hvad der er fundet oppe på den tørre jord ved selve palisadeindelukkede. Det er ikke urimeligt at forestille sig, at denne sten, som lå i sumpet område med kildevæld har markeret en grænse for det rituelle område. Stenlægningerne kan tildels have haft en praktisk funktion. Man kunne bevæge sig i det sumpede område uden at synke ned for at nedlægge knuste og brændte stenøkser m.m. tæt ved. Selvom stenen således på en eller anden måde kan antages at indgå i et hele sammen med det store palisadeindelukke, så behøver skåltegnene ingenlunde at datere sig til tragtbægerkulturens tid. Stenen kan i sig selv meget vel – uden skåltegnene – have været en hellig sten af betydning,

Fig. 16. Vasagård. Det øverste lag af mindre sten, ligger op til stenen med skåltegn. Foto F.Kaul.
The uppermost layer of smallish stones at the cup mark stone at Vasagård.

hvor der ofredes stenøkser, knuste flintøkser, lerkar m.v. Og netop fordi stenen igennem længere tid havde været af betydning, blev der senere indhugget skåltegn på den (se også nærværende forfatters efterfølgende artikel).

Når vi ser på stenen med skåltegnene, da står et problem tilbage: hvordan skal vi forholde os til den lange slebne fure øverst? -- Selvom der ikke kan fremføres noget, der blot ligner klare beviser herfor, så vil jeg ikke helt udelukke, at denne fure kan være skabt allerede under tragtbægerkulturen. Der er tale om en helt anden teknik end skåltegnene. De overordentlig glatte, slebne flader – glatte som kun en sleben flintøkse – kunne antyde, at netop flintøkser eller deres ægge er blevet slebet her – ikke nødvendigvis som en praktisk foreteelse, men som et led i de ritualer, der netop førte til, at slebne økser

eller knuste stykker af sådanne blev ofret tæt ved stenen.

Fig. 17. En lille økse af skifer hører til blandt de rituelle nedlægninger ved stenen ved Vasagård. Foto Bornholms Museum.

A small axe of schist belongs to the votive deposits at the stone at Vasagård.

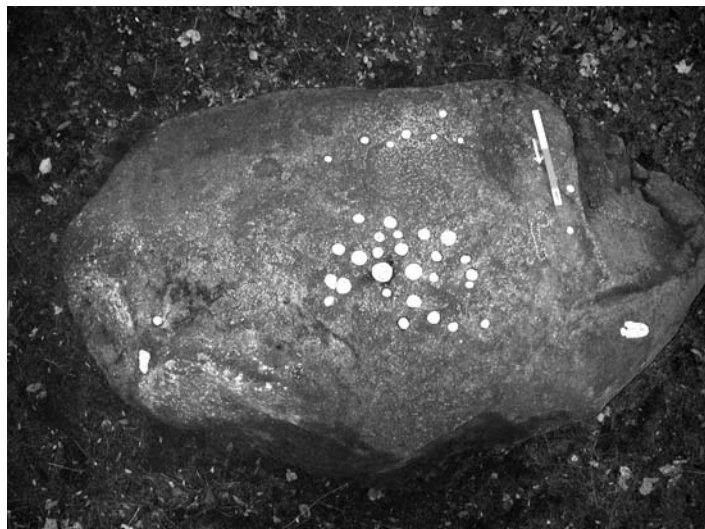

Fig. 18. Stenen Fandens Keglebane med skåltegn på den øvre flade. Foto Mogens Jensen.
The cup mark stone Fandens Keglebane.

Fandens Keglebane ved Neksø, Østbornholm

I 2004 blev der foretaget endnu en arkæologisk undersøgelse omkring en stor vandreblok med skåltegn, nemlig stenen med det interessante navn Fandens Keglebane (Fig. 18). Stenen ligger i dag i et lille offentligt anlæg lidt udenfor Neksø, Østbornholm. Undersøgelsen foregik under ledelse af Michael Thorsen. I alt undersøgte ca. 30 kvadratmeter omkring stenen (F.O. Nielsen 2006, 52).

Ved udgravningen fandtes der rester af en smal grøft, der omgav stenen med skåltegn. Grøften synes at være rektangulær. Den måler 5,5 x 4,5 m og er kun ca. 0,2 m dyb. I grøften fandtes et enkelt karakteristisk lerkarskår, der lader sig datere til ældre romersk jernalder, antagelig 1. årh. e.Kr. Skåret angiver, at der på denne tid har været aktivitet omkring stenen. Det er dog ikke helt sikkert, om dette skår daterer grøften. Grøften kunne evt. være tidligere, og skåret kunne være kommet i grøften ved en senere aktivitet. Omkring, men især indenfor grøften fandtes en del sten af størrelse som en knyttet hånd og lidt større. Flere steder virkede stenene forstyrrede eller omrodede. Alt, hvad der er omrodet behøver ikke nødvendigvis at skyldes recent aktivitet. Udelukkes kan det

ikke, at stenene også i fortiden er blevet omrodet eller lagt på ny. Det er ikke umuligt, at grøften oprindelig har omsluttet det stenlagte område. I så fald har stenen med skåltegn, måske i ældre romersk jernalder, fremstået med en omgivende stenlægning, hvis grænser markeredes af en lille grøft.

I stenens skåltegn bliver der stadig lagt mønter. Man kan således sige, at der også i dag foregår rituel aktivitet ved denne sten.

Afsluttende bemærkninger

Det kan således fastslås, at også de mindre undersøgelser har givet gode resultater, der i flere tilfælde indbyder til større undersøgelser – såfremt der kan skaffes økonomiske midler hertil. Ligesom ved den større undersøgelse ved Madsebakke viser det sig, at der kan være aktiviteter – formentlig af rituel art – både i tiden før ristningerne indhuggedes, i den periode, hvor de indhuggedes, og også i et enkelt tilfælde senere end det formodede tidspunkt herfor. Dette er et billede, som vi vil genfinde, når der ses bredere på resultater af udgravninger ved helleristninger uden for Bornholm. Det ses der på i den følgende artikel.

English Summary

Further excavations at rock carving sites on Bornholm

A short survey

by Flemming Kaul

Stakkebakken, Northern Bornholm

This rock carving field is among the latest discoveries on Bornholm, found in October 2004. Sixteen ship images, a wheel-cross, a couple of spirals, and 53 cup marks have been recorded. Some of the ships can easily be classified as typical Late Bronze Age ships, while others seem to belong to the very latest part of the Bronze Age or the transition between the Bronze Age and the Early Pre-Roman Iron Age (c. 500 BC).

In a hollow in the rock close to the ship images the excavation revealed an untouched layer with small stones and patches of charcoal. Finds from this layer included a number of flint flakes. Of particular interest are flakes or chips from polished flint axes. The shape of the chips indicates that we are dealing with fragments of thin-butted axes belonging to the Early Neolithic or Early Middle Neolithic Funnel Beaker Culture – in the centuries before 3000 BC. Another fragment of a flint axe should be placed in the Late Neolithic period, around 2000 BC. Furthermore, a few pottery sherds were found, most of them small and without clear characteristics. Two sherds however, belong to a vessel from the Late Neolithic (around 2000 BC), though an Early Bronze Age date cannot totally be refuted. Sherds from a similar vessel have been found at the nearby Madsebakke site, where some pottery sherds which seem to belong to the Late Bronze Age were found close to a crevice.

Stakkevænget, Northern Bornholm

Only a couple of hundred meters SE of Sandvig I/Stakkebakken a limited excavation was undertaken at a recently discovered rock carving consisting of more than 75 cup marks. The situation of this site is between Sandvig I/Stakkebakken and Madsebakke. From

here both Sandvig I and Madsebakke are visible. In a hollow culture soil was found with small patches of charcoal, flint flakes, and some pottery sherds. One of the sherds is rusticated, indicating a Late Bronze Age date. Also, a cooking pit was found.

Knægten, Northern Bornholm

At Knægten, closer to Allinge a small rock carving consists of three ship images. One of the ships is a typical Late Bronze Age ship with a highly protruding keel extension fore and a horizontal projection or stabilizer aft. The stems carry horse's heads with the characteristic curled muzzle. This stylistic feature indicates a date between 900 and 700 BC.

Close to the rock carving only a few remains of culture soil was found. Some small pottery sherds may indicate a Late Bronze Age date. In a crevice in a nearby rock pottery sherds of Late Bronze Age character were found. One of the sherds turned out to be in use by a mouse family for insulation of its nest.

Lensgård, Northern Bornholm

This site – with six ship images – is not situated at the northernmost part of the island, as is normally the rule for the rock carvings with ship images here on Bornholm. The site at Lensgård is found in a high position between Gudhjem and Østerlars. From here the promontory of Hammeren and Hammer Odde 15 km away can be seen. At midsummer, when viewed from the rock carving, the sun sets exactly on the tip of Hammer Odde. One of the ships points in that very direction.

A limited test excavation revealed evidence of both Neolithic and Late Bronze Age activity close to the rock carvings.

*Fig. 19. When it all started on Bornholm - excavations on rock carvings - Madsebakke spring 2003.
Photo: Flemming Kaul.*

Vasagård, Southern Bornholm

At the foot of a small hill at Vasagård rests a large stone brought here by the glaciers. On the stone at least 115 cup marks are seen as well as a long polished groove.

The excavation showed layers of loose stone pavements around the stone with cup marks. Two layers of stones of fist-size of at least 10 x 3 m were uncovered. In the lowermost stone layer, c. 1.1 m under the surface pottery sherds, flint flakes, burnt flint axe fragments, animal teeth and some bones were found – all belonging the Late Funnel Beaker Culture (3000-2700 BC). Only 10 cm from the stone was found a small axe of schist. In the Neolithic the stone must have marked the edge of a low lying area a well and small stream.

The area at the stone with cup marks deserves special attention, since earlier excavations have uncovered traces of ritual activity. On higher ground W and NW from our stone, parts of a causewayed enclosure (3500-3300 BC) have been investigated. In the same area, parts of a large settlement and a palisade enclosure from Late Funnel Beaker Culture (3000-2700 BC) have been investigated. The depositions around the stone fit well with the evidence of deposition activity at the palisade enclosure proper. It is not impossible that our large stone originally marked a border of an area of ritual activity. The stone pavements may have had a sort of practical function: the stones made it possible to walk out in the wet, swampy area when axes, most burnt and crushed, needed to be deposited or offered.

Even though the stone could very well have served as part of a ritual whole from the Late Funnel Beaker Culture, there is no immediate reason to believe that the cup marks belong to that period. The stone itself could have been seen as saturated with its own sanctity. The cup marks could have been made at a much later time as a consequence of its venerable sanctity. It was not the cup marks that turned the stone into a holy stone. It already had been a holy stone for centuries. As for the polished groove on top of the stone; however, it should not be totally excluded that it was made during the Funnel Beaker Culture.

Fandens Kegelbane (The Bowling Alley of the Devil) at Neksø, Eastern Bornholm

At another large stone left by the glaciers, at Neksø, a limited excavation was conducted. Surrounding the cup marked stone the excavation revealed a rectangular ditch, measuring 5.5 x 4.5 m. Around this ditch, and particularly inside it, close to the stone, was found what seems to be the remains of a loose stone pavement. Perhaps the ditch delimited the stone paved (holy?) area around the stone itself. A pottery sherd seems to belong to the Early Roman Iron Age (1st century AD), so at least at that time activity is documented. The structures found do not necessarily belong to this period. They could be older, perhaps being refurbished at that time?

Final remarks

Thus, a number of small-scale excavations have yielded positive results. In fact, the results invite further excavations. Just as excavations of a much larger scale at Madsebakke have evidenced activity of the ritual type before, during, and after the time of the rock carving, the excavations mentioned above have also demonstrated such a pattern.

Flemming Kaul
Nationalmuseet
flemming.kaul@natmus.dk

Litteratur:

Jensen, M.F., 2005: Sandvig-helleristningen. *Skalk* nr. 3, 2005, Højbjerg.

Jensen, M.F., 2006: Erfaringer med helleristningerne. *Bornholms Museum, Bornholms Kunstmuseum 2004-2005*, Rønne.

Kaul, F., 2001: Flere nye helleristningsfund. *Adoranten* 2001, Tanums Hällristningsmuseum.

Kaul, F., 2005 a: Den bornholmske flåde. *Skalk* nr. 3, 2005, Højbjerg.

Kaul, F., 2005 b: Masser af skibe. Bronzealderens skibsbilleder på sten. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2005, København.

Kaul, F., 2006: Nyt om skibsristninger på Bornholm. *Historien i forhistorien. Festskrift til Einar Østmo på 60-års dagen*. Håkon Glørstad, Birgitte Skar og Dagfinn Skree (red.), Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo Skrifter 4, 2006, s. 161-172.

Kaul, F., Nielsen, F.O. & Nielsen, P.O., 2002: Vasagård og Rispebjerg. To indhegnede bopladser fra yngre stenalder på Bornholm. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2002, København.

Kaul, F., Stoltze, M., Nielsen, F.O. & Milstreu G., 2005: Helleristninger. *Billeder fra Bornholms bronzealder*, Bornholms Museum, Wormianum, Rønne.

Nielsen, F.O. 2006: Bornholms Museums Antikvariske arbejde 2004-2005. *Bornholms Museum, Bornholms Kunstmuseum 2004-2005*, Rønne.